

Peter Sherwood

KOSSUTH LAJOS ÉS AZ ANGOL *SOLIDARITY* SZÓ TÖRTÉNETE¹

Kossuth és az angol nyelv

Kossuth Lajos első angliai útján, majd az ezt követő, hosszabb amerikai körútja folyamán 1851–1852-ben több száz beszédet, előadást tartott, gyakran hatalmas hallgatóság előtt. Ezek során mondanivalóján túl angol nyelvtudása, pontosabban annak szónoki alkalmazása kimondottan elbűvölte szinte minden hallgatóját. E téma már komoly irodalommal rendelkezik,² ezért dolgozatomban egy konkrét kérdésre összpontosítok: mikor és hogyan használta Kossuth angol beszédeiben, írásaiban a *solidarity* szót, valamint a *solidarity of (the) peoples* kifejezést. Erre a kérdésre egy cédula hívta fel a figyelmemet, amely minden kétséget kizáróan a neves anglista s a magyarországi amerikanisztika megalapítójaként is ismert Ország Lászlótól (1907–1984) származik. Dátum és címzett nem található rajta, de valószínűleg az Országghal folytatott levelezésem során, tehát 1971 és 1983 között kerülhetett birtokomba. Az angol nyelvű, gépelt szöveg magyar fordításban így fest:

Magyarországon közkeletű vélekedés, hogy a *solidarity* szót elsőként Kossuth hozta be az angol nyelvbe, mégpedig egy 1851-ben, Southamptonban mondott

¹ Kossuth and *Solidarity* című dolgozatom (Slavonic and East European Review. 96. [2018] 2. sz. 310–323.) bővített és átdolgozott változata. Itt köszönöm meg Szöllősy Éva hasznos tanácsait, valamint Lengyel Balikó Péternek az angol idézetek igényes fordítását. – Az idézetekben angol nyelven meghagyott ‘solidarity’ szó kurzívval szerepel.

² Kossuth angliai és amerikai fellépéseivel, beszédeivel, azok politikai dimenziójával napjainkban Frank Tibor foglalkozik a legbehatóbban, lásd *Tibor Frank: Give Me Shakespeare. Lajos Kossuth’s English as an Instrument of International Politics*. In: Shakespeare and Hungary, Shakespeare Yearbook. Vol. 7. Eds. Holger Klein – Péter Dávidházi. Lewiston, NY – Queenston, ON – Lampeter 1996. 47–73.; *Frank Tibor: Kossuth és Shakespeare: nyelv és politika. Századok* 136. (2002) 863–880.; *Uő*: “... to fix the attention of the whole world upon Hungary ...” Lajos Kossuth in the United States, 1851–52. *The Hungarian Quarterly* 63. (2002) 166. sz. 85–98.; *Uő*: Lajos Kossuth and the Hungarian Exiles in London. In: *Exiles from European Revolutions: Refugees in Mid-Victorian England*. Ed. Sabine Freitag. Berghahn Books, New York 2003. 121–134.; *Uő*: Marketing Hungary. Kossuth and the Politics of Propaganda. In: *Lajos Kossuth Sent Word... Papers Delivered on the Occasion of the Bicentenary of Kossuth’s Birth*. Eds. László Péter – Martyn Rady – Peter Sherwood. Hungarian Cultural Centre and the School of Slavonic and East European Studies, University College London, London 2003. 221–249.; *Uő*: Az emigráns Kossuth és a politikai marketing születése. In: *Kossuth Lajos, „a magyarok Mózese”*. Szerk. Hermann Róbert. Osiris, Bp. 2006. 177–212. Kossuth Angliában töltött első három hetéhez lásd újabban még *Zsuzsanna Lada: The invention of a hero: Lajos Kossuth in England (1851)*. *European History Quarterly* 43. (2013) 1. sz. 5–26.

beszédében. Az OED [= Oxford English Dictionary, az angol történelmi lexikográfia alapköve – P. S.] máshogy gondolja. Ott ez áll: „A szó francia eredetére gyakorta esik utalás abban az időszakban, mikor az használatossá vált az angol nyelvben.”

Az OED citátumokkal folytatja. Az első [csak ez a szó zöld tintával, Ország jól ismert kézírásával betoldva – P. S.] 1848-ból származik (mikor maga Kossuth természetesen még Magyarországon tartózkodott), és azt állítja, hogy „A *solidarity* francia eredetű szó, melynek meghonosítása hazánkban kívánatosnak tartatik”. People’s Press. Pár sorral lejjebb újabb citátum következik 1/b számozással, a Fraser’s Magazine 1852. január 28-ai számából, mely szerint „Elraktároztuk magunkban az egyik kifejezését: »a népek közötti szolidaritás« szófordulatot!” De kinek a kifejezéséről van szó a Fraser Maga [sic – P. S.] cikkében? Nem tudna megkérni valakit, hogy nézzen utána a kérdésnek a Fraser’s-ben és vázolja a teljes szövegösszefüggést, megjelölve, ki az a bizonyos ő? Gyanítom ugyanis, hogy Kossuth neve már korábban elhangzott a cikkben.³

(Az eredetiben a ‘solidarity’ szó, valamint az utolsó két bekezdésben szereplő ‘his’ szó pirossal gépelve.)

„Mélyfúrás”: az Oxford English Dictionary *solidarity* címszava

Az Ország által használt OED első kiadásának megfelelő része először 1919-ben látott napvilágot. Ennek előszavában a főszerkesztő Dr. (később Sir) W. A. Craigie, talán nem is véletlenül, három újnak minősített szót emel ki: „A latin eredetű szótövekből képzett újabb szavak közül a legérdekesebbek a *socialism*, *socialist* és *solidarity*.”⁴ Itt azonban az OED 2001-ben megjelent második – javított – kiadásából, az úgynevezett OED2-ből fogok idézni, mégpedig annak online változatából, hiszen annak folyamatban lévő online harmadik kiadása – az OED3 – még nem jutott el az S betűig. Ebben a *solidarity* 1. számú jelentése így

³ “There is a belief in Hungary that the word solidarity was first introduced into the English language by Kossuth in about 1851, in a speech made at Southampton. / The OED thinks otherwise. It says »The French origin of the word is frequently referred to during the period of its introduction into English use.« / Then it goes on to give citations. The first is dated 1848 (when Kossuth was, of course, still in Hungary), asserting that »Solidarity is a word of French origin, the naturalisation of which, in this country, is desirable.« People’s Press. / A few lines farther down, under number 1/b there is another citation, dated January 28, 1852, Fraser’s Magazine, which says, »We have hived up one of his phrases...– the ‘solidarity of the peoples!’ / Who is the his in the Fraser Maga? / Could you have somebody look up the said issue of Fraser’s and write out the full context, giving the name of his? It is namely possible that Kossuth’s name was mentioned earlier in the article.”

⁴ “Among recent formations from Latin stems the most interesting are *socialism*, *socialist*, and *solidarity*.” OED IX. kötet első fele, SI-ST; Sniggle-Sorrow füzet. Oxford University Press, Oxford 1919. Craigie előszava számozatlan oldalakon.

szól: „Emberi közösségek stb. bizonyos szempontból, különösen közös érdekek, vonzalmak vagy ambíciók tekintetében maradéktalan összetartásának ténye vagy minősége.”⁵ Ez a kiadás megismétli, hogy „A szó francia eredetére gyakorta esik utalás abban az időszakban, mikor az használatossá vált az angol nyelvben,”⁶ amit a példák bőszégesen igazolnak. Az online OED2 majd így folytatja: „Újabban úgy is használatos, mint az 1980-ban bejegyzett, majd 1982-ben hivatalosan betiltott lengyel szakszervezeti mozgalom, a Solidarność angol neve.”⁷ A kifejezésnek egy esetleg korábbi lengyel kapcsolatról alább lesz szó.

Az OED2 1/a alatt található első idézeteit időrendben adom. A legelső 1841-ből származik: „*Solidarity*, Solidary. Kollektív felelősség, kollektíve felelős.”⁸ Tekintettel arra, amit alább fogunk kifejteni, érdemes lett volna az OED-nek felhívnia a figyelmet a szó használatára ugyanebben a kötetben később, hiszen itt már tulajdonképpen az 1/c alá illő szerkezet alkalmazásáról van szó: „Óhatatlanul létezik egyfajta *solidarity*, vagyis kölcsönös vagy kollektív felelősség, mely a föld összes népét, illetve az egyes nemzetek minden tagját terheli.”⁹

Ennek következtében az OED2-ben az Ország által említett, 1848-ból való idézet a második lett: „A *solidarity* francia eredetű szó, melynek meghonosítása hazánkban semmiképpen nem tarthatik nem kívánatosnak.” A cikke végén e szerző még részletesebben kifejti a szó általa vélt jelentését: „Amit gondolunk, nézünk, mondunk vagy teszünk, nemcsak önmagunkra van kihatással, hanem másokra is, mint ahogy mások mindenkor megnyilvánulásai is hatással vannak mireánk. Egyénként és társadalmi lényként is mindig tartjuk ezt a lényegi tényt szem előtt. Ezt értik a franciák *Solidarity* alatt; jelentse e szó ugyanezt a mi angol szókincsünkben is!”¹⁰

⁵ “the fact or quality, on the part of communities, etc., of being perfectly united in some respect, esp. in interests, sympathies, or aspirations.”

⁶ “The French origin of the word is frequently referred to during the period of its introduction into English use.”

⁷ “Latterly also the English rendering of Polish Solidarność, the name of an independent trade-union movement in Poland, registered in September 1980 and officially banned in October 1982.”

⁸ “*Solidarity*, Solidary. Collective responsibility. Collectively responsible.” *Hugh Doherty: False Association and Its Remedy*. Published at the office of The London Phalanx, London 1841. 24. – Hugh Doherty (?–1891) a francia utópisztikus szocialista Charles Fourier követője volt.

⁹ “There is an inevitable solidarity, or mutual and collective responsibility, between all the nations of the earth, and all the individuals of each nation.” Uo. 156. [kiemelés az eredetiben – P. S.]

¹⁰ “*Solidarity* is a word of French origin, the naturalisation of which, in this country, is by no means undesirable.”, illetve „Whatever we think, or look, or speak, or do, affects not ourselves alone, but others also, as all the manifestations of their life affect us. Both individually and socially this great fact should be ever before us. This is what is understood by *Solidarity* in France. Let it mean the same in our English vocabulary.” [*John Goodwyn Barmby: Solidarity. The People’s Press 1848. 2. kötet 24. sz. 161–162. – [John] Goodwyn Barmby (1820–1881) is utópisztikus szocialista volt. Az eredeti OED és az OED2 nyomtatott változatában, s azt követve Országnál is, az első idézet végén a nehézkes “is by no means undesirable” helyett – tévesen – “is desirable” szerepel.*

Az OED2 harmadik idézete mellett is az 1848-as dátum található, ám ez tévedés, ennek évszáma helyesen 1851: „A nemzeti *solidarity* (hogy francia szót kölcsönözzünk) érzületétől hevülve [...], mely mindnyájukat hasonló kockázat vállalására ösztökélte.”¹¹

Ennyi talán elég is ízelítőül: az OED szerint legalább 1851-ig a szót kifejezetten franciának tartották, még nem egészen honosult meg az angolban. Még az első átvitt értelembeli használatok is, 1867-ben, a neves irodalmár Matthew Arnold franciának tartja: „A breton és walesi költészetnek – a kézenfekvő francia szóval élve – *solidarity*-ja.”¹²

Jól követhető a ‘solidarity’ szó lassú befogadása az angol szókincsbe a korában nagy hírnévnek örvendő, politikai és nyelvi szempontból egyaránt konzervatív beállítottságú anglikán lelkész és nyelvtudós Richard Chenevix Trench (1807–1886)¹³ rendkívül népszerű *English, Past and Present* című kötetében, melyben e szónak külön bekezdést szentelt. A második, 1855-ben megjelent kiadásban még így fogalmaz:

*A solidarity kifejezés – amit a francia kommunistáknak köszönhetünk – a jóban-rosszban, becsületben és meggyalázottságban, győzelemben és vereségben való osztozást, vagyis úgymond az egy cipőben járást jelenti, olyannyira kapóra jön, hogy bár maga a szó tagadhatatlanul csúf, hiába is ágálnánk meghonosítása ellen. Az újságok már fennen hirdetik, és a könyvekből sem fog sokáig kimaradni, nem beszélve arról, hogy a németben és minden bizonynal egyéb nyelvekben is gyökeret vert már.*¹⁴

¹¹ “Actuated [...] by a feeling of national *solidarity* – to borrow a French word – which induced all of them to run the same risk.” *Luigi Mariotti* (Antonio Carlo Napoleone Gallenga álneve): *Italy in 1848*. Chapman and Hall, London 1851. 429. (kiemelés az eredetiben – P. S.). Fordító neve nincs feltüntetve a kötetben. – Az OED2 nyomtatott változata Mariottinak ezt a könyvét vélhetően az ismertebb *Italy Past and Present* című, 1848-ban megjelent művével tévesztette össze.

¹² “The *solidarity*, to use that convenient French word, of Breton and Welsh poetry.” *Matthew Arnold*: *On the Study of Celtic Literature*. Smith, Elder and Co., London 1867. 68.

¹³ Trenchnek a londoni Philological Society előtt tartott ‘On some Deficiencies in our English Dictionaries’ című előadása (1857) kulcsszerepet játszott az OED létrejöttében.

¹⁴ “‘Solidarity’, a word which we owe to the French Communists, and which signifies a fellowship in gain and loss, in honour and dishonour, in victory and defeat, a being, so to speak, all in the same bottom, is so convenient that, unattractive as the word must be allowed to be, it will be in vain to struggle against its reception. The newspapers already have it, and books will not long exclude it; not to say that it has established itself in German and probably in other languages as well.” *Richard Chenevix Trench*: *English, Past and Present. Five Lectures*. Second edition, revised and enlarged, John Parker and Son, London 1855. 62. – Az első kiadás szintén 1855-ben jelent meg, de abban a *solidarity* szónak szentelt bekezdés nem ennyire szókimondó.

1870-ben, tizenöt évvel később azonban a kötet hetedik kiadásában e helyütt már a következő, kevésbé zsémbes, jóval egyszerűbb és higgadtabb szöveg olvasható:

A *solidarity*, amit a francia kommunistáknak köszönhetünk – jelentése: a jóban-rosszban, becsületben és meggyalázottságban, győzelemben és vereségben való osztozás, vagyis úgymond az egy csónakban evezés –, olyannyira kapóra jön, hogy botorság lenne ágálnunk ellene. A németben és egyéb nyelvekben is gyökeret vert már.¹⁵

Az OED szerint tehát a francia *solidarité* szó (mely végső soron a *solidaire* 'szilárd, tömör' melléknév továbbképzése) az angolban *solidarity* alakban először 1841-ben bukkan föl s csak a 19. század második fele – sőt, a jelek szerint talán igazából csak annak az utolsó harmada – óta tekinthető az angol nyelv szerves, általánosan elfogadott részének.

Ezek szerint aligha adhatunk igazat Országknak abban, hogy „a *solidarity* szót elsőként Kossuth hozta be az angol nyelvbe”.

A *Fraser's Magazine* idézete

Ugyanakkor Ország – a kitűnő nyelvész, szótáríró, filológus, irodalmár s nem utolsósorban a magyar–angol kapcsolatok jeles szakértője – jó érzéssel utalt azokra a példákra, melyeket ő az OED első kiadásában 1/b alatt talált. Ezek az OED2-ben jelenleg a következő értelmezéssel szerepelnek: 1.b. Const. *of* (mankind, a race, etc.), ahol a 'Const.' a 'construction, construed with' rövidítése, azaz a *solidarity* szó *of* előljáró szócskával képzett szerkezeteire szolgál példákkal ('emberséggel, fajjal stb.'). Ezek közül a legelső továbbra is az Ország által említett idézet a *Fraser's Magazine*-ból, csupán a 28-as számot ő január hó 28-ának értelmezte, míg valójában a lap januári számának 28. oldaláról van szó.

Mint már fentebb említettem, Ország kérésének címzettjéről semmi sem tudható, ám nemrég fellapoztam a *Fraser's Magazine* kérdéses oldalát, és kiderült, hogy Ország megérzése helyes volt: ebben az idézetben a szerző a *solidarity of the peoples* kifejezést Kossuthnak tulajdonítja. A kifejezés az anonim szerzőnek az 1851. évet „búcsúztató rapszódijában” (valedictory rhapsody) szerepel, mely a folyóirat következő évi, tehát 1852. első – januári – száma elején jelent

¹⁵ “‘Solidarity’, which we owe to the French Communists, – it signifies a fellowship in gain and loss, in honour and dishonour, in victory and defeat, a being, so to speak, in the same boat, – is so convenient that it would be idle to struggle against it. It has established itself in German, and other languages as well.” *Richard Chenevix Trench: English, Past and Present. Eight Lectures. Seventh edition, revised and improved. Macmillan, London 1870. 120.*

meg. A lap szerkesztője és egyben kiadója ekkor már a liberálisnak tartott keresztényszocialista John William Parker (1792–1870) volt, bár folyóirata ennek ellenére továbbra is Tory orientációjú, tehát Kossuth-ellenes maradt. Az anonim szerző – talán Parker maga? – kimondottan sovíniszta, szatirikus-szarkasztikus eszmefuttatása azonban a mi szempontunkból mégis azt látszik igazolni, hogy Kossuth minden bizonnyal nem is egyszer használta ezt a kifejezést az 1851. október 23-a és november 13-a között tartott beszédeiben, melyek színhelyei az angliai Southampton, Winchester, London, Manchester, valamint Birmingham városok voltak. Megjegyzendő, hogy az OED szabályai értelmében beszédeket és előadásokat csak írásbeli közzétételük dátumával lehet szerepeltetni,¹⁶ tehát ez az adat az 1852-es évszámot kapta, noha nyilvánvalóan 1851-ben előadott beszéd(ek)ről van szó.

No de vannak itt más dolgok, melyekről pletykálhatunk egy kicsit a bűnügyi statisztikákon túlmenően, sőt melyekről nem is szabad megfeledkeznünk évbúcsúztató rapszódiainkban. Ilyen például az a gyakorlati bölcsesség, mellyel egy Amerikába tartó professzor úr gyarapította elménket, midőn útját megszakítva villámlátogatást tett a mi házunk táján a napokban. *Elraktároztuk magunkban egyik szófordulatát, mely méltán lehet az angol értelmező szótár következő kiadásának egyik új szócikke: 'a népek közötti szolidaritás' fogalmát!* A témát briliánsan taglaló, a legóvatosabb értékelés szerint is kellően kimerítő előadásokból másoknak bizonyára kiderülhetett a szó voltaképpeni jelentése, azonban meg kell vallanunk, hogy mi magunk minél görcsösebben próbáltuk megragadni e jelentést, annál homályosabbá vált számunkra az. Egy darabig látni véltünk egy pislákoló világot, ám erről egyhamar kiderült, hogy csak Kossuth ékesszólásának *ignis fatuusa* lebegett szemünk előtt afféle kóbor szellemként, mígnem a jelentés mibenléte kisvártatva újra szuroksötétségbe burkolózott.

Nálunknál ki sem örvendezhetne lelkesebben 'a népek közötti solidarity' ügyén, amennyiben a 'solidarity' jó takarmányoztatást jelentsen. Mint tudjuk, a kiadós takarmány elengedhetetlen kelléke a minőségi marha- és ürühús-termelésnek, sőt a mi 'népünk' vélhetőleg csakis ilyen értelemben fordít gondot a 'solidarity-re' a más 'népekkel' való érintkezése során. Tartunk azonban tőle, hogy a kontinentális hazafiság túlságosan transzcendens természetű ahhoz, hogy efféle közönséges megfontolások szintjére leereszkedjék. Ez a transzcendentális hazafiság nem azzal óhajt 'solidarity-t' teremteni, hogy provideálja 'népei' számára az oly kívánatos, életerős gyarapodás feltételeit, hanem éppen ellenkezőleg: minduntalan kutatja

¹⁶ *Donna Lee Berg: A Guide to the Oxford English Dictionary.* Oxford University Press, Oxford–New York 1993. 43.

a leghatásosabb eszközeit annak, hogyan tudja őket a lehető legszűkebb gyeplőn tartani az éhezés küszöbén, csírájában elfojtva azok gebeként is fel-felhorgadó lelkesedését. És éppen ez az, ami kifürkészhetetlen számunkra. Az angol ‘nép’ nem bízta magát olyan politikai princípiumokra, melyek óhatatlanul hajlamosak a köznép megrövidítését előmozdítani, nem fog bizalmat szavazni olyan ‘solidarity-nek’, amely rejtélyes logikai önellentmondások és következmények láncolatán át a testi elsoványodás állapotára kárhoztatja.

Továbbá ennek az országnak a kékvérűi és burzsoáziája – ha mégoly magasztosnak is tűnhetik más ‘népek’ szemében – távolról sem kíván kvaterkázni amolyan hősfajtákkal, bármely nagyra is tartja azok odaadását a szabad intézmények iránt, akiket a szabadságról alkotott elképzeléseik veszélyes végletekig ragadtatnak. Mindenesetre a szót magát nyugodtan ráolthatjuk szókincsünk tőkéjére mint új jövevényt, ám éppen ellentétes értelemben azzal a jelentéssel, mellyel itt minden jel szerint felruháztatott – mint ahogy a hajótörött utazó is ujjong, ha egy akasztófára bukkan a szigeten, mert annak bizonyosságát látja benne, hogy civilizált partokra vetette a víz.¹⁷

Az OED szerint tehát Kossuth volt az első, aki használta volna az angolban a *solidarity of ...* szerkezetet, mégpedig a *solidarity of the peoples* kifejezésben, az OED szerint 1852-ben – bár fentebb már láttuk, hogy tulajdonképpen az előző

¹⁷ “There are other matters besides our criminal statistics to gossip about, and which ought not to be forgotten in a valedictory rhapsody. For instance, the acquisition we have made in practical wisdom under the professor who made us a flying visit the other day on his way to America. *We have bived up one of his phrases as a word and an idea for the next edition of the English dictionary – the ‘solidarity of the peoples!’* The lectures we have listened to upon that phrase – luminous in treatment, and in all conscience full enough in bulk – ought to have made its meaning clear; but, we confess, the more we have endeavoured to understand it, the more opaque it has become to us. At first we thought we had a glimmer of light – but it was only a stray ignis-fatuus that danced before us in the eloquence of Kossuth, and now it is pitch dark again. No one should rejoice more than we should in the ‘solidarity’ of the ‘peoples’, if ‘solidarity’ mean good feeding. We know that there is ‘solidarity’ in beef and mutton – the only description of ‘solidarity’ our ‘people’ are likely to care much about looking after in their intercourse with other ‘peoples’; but we are afraid that patriotism on the continent is of too transcendental a nature to descend to such gross considerations. It does not aim at achieving ‘solidarity’ in the way of supplying its ‘peoples’ with the means of growing lusty and strong; but, on the contrary, takes the most efficient methods of keeping them as nearly as possible to starvation point, and of cutting them off in the flower of their lean enthusiasm. Now this it is that puzzles us. The English ‘people’ have no reliance upon political principles that have an inevitable tendency to short commons; they will not put their trust in a ‘solidarity’ that threatens, by a mysterious contradiction in terms and consequences, to reduce them to a condition of physical emaciation; and however highly other ‘peoples’ may think of it, the blouses and *bourgeoisie* of this country are by no means inclined to fraternize with any race of heroes, be they never so grand in their devotion to free institutions, who carry their notions of freedom to that perilous extremity. The word, nevertheless, may be engrafted on our vocabulary as a new word, meaning exactly the contrary of what it apparently expresses; just as a gibbet was hailed by the shipwrecked traveller as an evidence that he has been cast upon a land of civilization.” *Fraser’s Magazine* 45. kötet, 1852. január. 17–32., az idézet itt: 28.

évben. Noha ez az idézet nem említi a szó, illetve a kifejezés francia eredetét, mégis – annak elfogadhatatlan angolságát hangsúlyozandó – utal arra, hogy „a kontinensről” ered.

Tovább a *solidarity, solidarity of (the) peoples* nyomában, 1850–1851-ben

A további kutatás azonban számomra két tekintetben is meglepetéssel szolgált. Egyrészt a *solidarity of (the) peoples* kifejezést Kossuthnak 1851 októberében–novemberében tartott angliai *beszédeiben* eddig nem sikerült megtalálnom. Másrészt pedig az OED ismét, s ezúttal komolyabb helyesbítésre szorul: a kifejezés (legalábbis eddigi!) első használóját az angol chartizmus fenegyerekeként, Robespierre bálványozójaként ismert újságíró George Julian Harney (1817–1897) személyében találtam meg. Harney 1850 folyamán – valószínűleg az év vége felé – előadást tartott a manchesteri Garratt Road Institution-ban *Az olaszországi forradalom* címmel, melyben véletlenül épp Magyarország megemlézése után és – számunkra most már aligha meglepő módon – a franciából eredeztetve használja a kifejezést:

Márpedig kijelenthetjük, hogy ha egyetlen nemzetet is sérelem ér, akkor és annyiban az a sérelem az összes nemzetet sújtja. Ennek felismerését nem utolsósorban kell említenünk a kor dicső vívmányai között. Az emberek ösztönösen érzik ezt, és ösztönösen ennek jegyében cselekszenek. A London utcáin Haynau után indított hajtvadászathoz csatlakozó southwarki férfiak a Magyarországot ért sérelemért vettek elégtételt, mert felfogták annak jelentőségét. *A népek közötti solidarity alapelvét, ahogy a franciák mondják*, elsőként a nemzetgyűlésen elfogadott híres rendelet mondta ki, mikor a zsarnokaik ellen fellázadó népek baráti segítségéről rendelkezett.¹⁸

A *solidarity of (the) peoples* kifejezésre még visszatérek, előbb azonban indokoltnak látszik egy kis kitérő. Mégsem volt értelmetlen végigolvasnom Kossuth első angliai beszédeit: ezekben legalább hat alkalommal használja 1851-ben a *solidarity* szót – három esetben az OED 1/b alatt jelzett *solidarity of...* szerkezetben –, tehát

¹⁸ “And we may say – so long as there is a wrong done to *one* nation, so long, there is wrong done to *all*. The recognition of this is not the least among the many glories of the age. The people instinctively feel it, and instinctively act upon it. When Haynau was hunted through the streets of London, the men of Southwark acknowledged and avenged the wrongs of Hungary. *The solidarity of Peoples, as the French say*, was first recognised in that famous decree of the convention, which offered fraternal assistance to all peoples in insurrection against their tyrants.” *G. H.: The Italian Revolution. The Freethinker’s Magazine and Review of Theology, Politics, and Literature 1851.* (január 1.) 8. sz. 271. A publikáció dátumából nyilvánvaló, hogy az előadásra 1850 folyamán került sor.

mindenképpen nyomtatásban is megelőzve a *Fraser's Magazine* 1852-re datált, másodkézből közölt idézetét. A beszédekből vett idézetekkel elsősorban az OED figyelmét kell felhívni ezekre a korábbi előfordulásokra, hogy összevethessük azokat jelentéstani szempontból is annak többi példáival, valamint az idevágó francia nyelvű anyaggal. Csak így lehetne ugyanis bebizonyítani, milyen szerepet is játszott Kossuth az angol *solidarity* szó meghonosításában.

A példák sorát az Országgh által is említett első southamptoni beszédével kezdetjük. Ezt 1851. október 23-a délutánján adta elő, s kétszer is szerepel benne a *solidarity of...* szerkezet:

Remélem, hogy a Mindenható akaratából [...] még saját szememmel láthatom e dicső szigeteken a legbuzgóbb módon megvalósulni és elterjedni azokat a nagyszerű társulásokat, melyek révén önök diadalra viszik majd az intézményeik minden egyes magasztos princípiumát. [Hangos éljenzés.] Remélem azt is, hogy ezen társulások közt többen figyelmet fog szentelni [sic: Kossuth itt helytelenül egyes számot használ – P. S.] *Magyarország függetlensége és a vele való solidarity ügyének*, abban a reményben, hogy az európai béke és e dicső szigetek jövője érdekében a gyakorlatban is irányt szabnak majd a szegény, eltiport hazám népe iránti együttérzésüknek – vagyis hogy az angol nép, szegény, boldogtalan hazámra vetve tekintetét, képes lesz vezérelvet kovácsolni a Britanniában uralkodó közhangulatból, mely minden jel szerint késznek mutatkozik arra, hogy magáévá tegye *az emberiség közös sorsából fakadó solidarity*, ezen belül pedig főként Európa szabadságának eszméjét. [Éljenzés.]¹⁹

November 3-án mintegy 200 000 ember fogadta Kossuthot a londoni Copenhagen Fields-ben, amikor a következőket (is) mondta:

¹⁹ “I hope the Almighty will grant [...] that I shall see established in full activity and spread over these glorious isles, some of those mighty associations by which you carry the triumph of every great principle in your institution. [Loud cheering]. I hope to see some of these associations lending its [sic] attention to *the solidarity of the independence of Hungary*, with the hope that the peace of Europe and the future of these glorious isles will take for its aim to give a practical direction to the sympathy of the people for my poor down-trodden country – that the people of England will look upon my poor unhappy land, and that they will reduce to a ruling principle that sentiment of the public spirit of Britannia which evidently shows itself to be ready to accept *the solidarity of the destiny of mankind*, and especially the liberty of Europe itself. [Cheers.]” *P. C. Headley: The Life of Louis Kossuth, Governor of Hungary*, including notices of the men and scenes of the Hungarian Revolution; to which is added an appendix containing his principal speeches, &c. Derby & Miller, Auburn [N.Y.] 1852. 239.; [*Szerző nélkül*]: *Authentic Life of His Excellency Louis Kossuth, Governor of Hungary*. His progress from his childhood to his overthrow by the combined armies of Austria and Russia, with a full report of his speeches delivered in England, at Southampton, Winchester, London, Manchester and Birmingham. To which is added his address to the people of the United States of America. Bradbury and Evans, London 1851. 38.; *New York Times*, 1851. november 10.

Engedtessek meg remélnem azt is, hogy miközben *Magyarország és jómagam is tudatában vagyunk a mi ügyünk és az európai szabadság és függetlenség közötti solidarity létezésének*, s miközben Magyarország rendíthetetlen férfúsággal helyt áll, mindeközben a többi nemzet, jelesül maga Anglia sem fog megfélekezni arról a tényről, hogy Magyarország szabadsága és függetlensége elválaszthatatlan az illetéktelen orosz befolyás és túlkapasok ellen védekezni kényszerülő Európa függetlenségétől.²⁰

Itt is szerepel egy *solidarity of...* szerkezet, bár talán célszerűbb ebben az esetben az OED2 1/c alatt található alakjaira utalnunk: ‘Const. *between* or *with* (others). Also *transf.*, azaz ‘szerkezetben a *between*, illetve a *with* előjáróval. Átvitt értelemben is.’ (Zárójelben megjegyzendő, hogy erre a használatra az OED2 eddigi legkorábbi példája – melynek forrására alább még visszatérek – 1860-ból, azaz nyolc-kilenc évvel későbből való:

Mikor beszélünk, az egyes hangképző szerveink egymással kölcsönhatásban tesz a dolgukat. Hogy olyan kifejezéssel éljek, mely talán még nem része az angol nyelvnek, ám hamarosan azzá fog válni: *közöttük egyfajta solidarity működik.*²¹)

November 11-én, Manchester város Free Trade Halljában Kossuth többek között így fogalmazott:

Az Önök [értsd: Manchester polgárai] dicső küldetése abban áll, hogy önkezükkel biztossítsák az Egyesült Államokat Anglia közvéleményének támogatásáról avégett, hogy e két ország közös politikát követhessen Európa vonatkozásában. Mikor jómagam néhány nap múlva megérkezem az Egyesült Államokba, egyik kötelességem lesz – kötelességemnek fogom tartani – kipuhatolni, hogyan tudhatnám ott a magam szerény eszközeivel ezen unió ügyét felkarolni, mint ahogy – ugyancsak a magam szerény eszközeivel – alkalmam volt *előmozdítani a nemzetek közötti*

²⁰ “Let me also hope that, while *Hungary and I aware of the solidarity of our cause with the cause of European freedom and independence*, and while Hungary is resolved to stand manfully in its place, the other nations, and England itself, will not forget that the freedom and independence of Hungary are indispensable to the independence of Europe against Russian encroachment and preponderance.” [Szerző nélkül]: *Authentic Life* i. m. 74.

²¹ “The organs of speech act and react upon each other; there is, to use a word which if not now English soon will be, *a certain solidarity between them all.*” *George Perkins Marsh: Lectures on the English Language*. Charles Scribner, New York/Sampson Low, London 1861. 284. Csak ezt a 4., javított és bővített kiadást láttam, ez azonban újraközli az elsőnek az előszavát is, mely 1859. október 25-én a Vermont állambeli Burlingtonban kelt. Ennek a 4. kiadásnak az előszava pedig 1861. január 1-jén kelt ugyanott, így a műnek – úgy látszik s igen meglepően – első négy kiadása mind *de facto* 1860-ban vagy megjelent, vagy íródott, ezért ezt a dátumot használom.

solidarity érzületét a szabadság alapelveinek érvényesülése érdekében; és nem kevés reményt fektetek abba, hogy az Önök nagylelkű segedelmével sikerrel fogok járni.²²

Ebben az esetben a *solidarity* szónak mintha szokatlan, módosító (melléknévszerű) szerepe lenne.

Az utolsó két példa Kossuth november 12-ei birminghami beszédéből származik. Ebben a városban csaknem félmillióan fogadták, s a leglelkendezőbb életrajzírója szerint itt hágott tetőpontjára a retorikája: „Nemegyszer sírva fakasztotta a közönséget, s mikor visszaült helyére, többen készek voltak kiáltani: ‘[...] Ez egy Istennek a hangja!’”²³ Itt a következőket (is) mondta:

Mi több, a hatalmas, mégis kicsinyes zsarnokok láttán, hogy miként hálálják meg a népük kegyességét, mikor az a nép harcolhatott volna a jussáért; midőn látjuk megátalkodottságukat, hogy semmit sem felejtnek, de semmiből nem tanulnak; midőn másfelől azt látjuk, hogy *a nemzetek közös szenvedésük árán nagyon is jól megtanulták, hogy végzetük egymástól elválaszthatatlanul összefonódik a maradéktalan solidarity jegyében*; és hogy e meggyőződésből micsoda keresztény testvéri szeretet fakad.²⁴

Ez a (szükségszerűen rövidített) idézet zavarosabbnak tűnik, akárcsak az ugyanebben a beszédben található későbbi, melyben a kulcsszó egy határozatlan névelőt kapott:

Ha Európa sorsa netán Anglia szavazata nélkül döntetnék el, akkor Anglia megszűnne európai hatalom lenni. Továbbá ha egy ilyen válságból netán a reakció, az önkényuralom hívei győztesen a kontinensen, nem kell majd a Temze partján lovaikat itató kozákok látványa ahhoz, hogy felfogjuk: Anglia nem hatalmas, nem dicső és nem szabad többé. Bizonyára Önök is tudják, hogy *mostanság a szabadság egy solidarity kérdése*, ugyanis a küzdelem nem egyedi

²² “Your [*értsd: Manchester’s*] glorious destiny is to offer by your hand the support of the public opinion of England to the United States, for the purpose of union in the policy of both countries in respect to Europe. [...] When I go to the United States, in some few days, it will be – I will consider it to be – one of my duties to try if there I cannot be a humble opportunity for this union, as I was a humble opportunity for *the promulgation of the solidarity sentiment of nations for the principles of liberty*; and I have some hope, with your generous aid, to succeed.” *Headley, P. C.: Life of Louis Kossuth. 367.; [Szerző nélkül]: Authentic Life i. m. 86–87.; a New York Times, 1851. november 25-ei számában a beszédnek ez a része kissé zavaros.*

²³ “The people were at times affected to tears, and when he resumed his seat, were ready to shout [...] – ‘It is the voice of a God!’” *Headley, P. C.: Life of Louis Kossuth i. m. 242–243.*

²⁴ “[A]nd, besides when we see the great and the petty tyrants, how they have paid their people for having been merciful to them, when the people might have been but just; and when we see how they are incorrigible, how they have nothing forgotten, nothing learnt; when we see, on the other side, *how nations have by common suffering learnt that their fate is bound one for another in perfect solidarity*; and out of this conviction what Christian brotherly love have sprung up instead.” *[Szerző nélkül]: Authentic Life i. m. 108.*

adottságokon fog eldőlni. A fő kérdés az lesz tehát: Melyik princípium határozza meg eztán Európát, a szabadságé vagy az önkényé?²⁵

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Kossuth minden kétséget kizáróan 1851-ben, első angliai beszédeiben használta a *solidarity of...*, valamint a *solidarity with...* szerkezeteket, ezeket a nyomtatásban (is) 1851-ben megjelent adalékokat az OED-nak mindenképpen tudomásul kell vennie. Ugyanakkor kicsit másként is használta a *solidarity* szót – erre itt csupán felhívom a figyelmet, a részletes szemantikai elemzést inkább az OED kiváló történeti lexikográfusaira bízom. Mális jogos azonban a kérdés: ez a szemantikai ingadozás vajon annak tudható-e be, hogy páratlan szónoki tehetsége, angol nyelvű előadásainak óriási sikere ellenére Kossuth végső soron mégsem volt „született angol”, és angol nyelvtudása különféle hatásoknak volt kitéve?

A „francia kapcsolatról” részletesebben

Ha erre a kérdésre igennel válaszolunk, e hatások közül a fentebb már többször említett „francia kapcsolat” lehetett a legfontosabb. Egyrészt – mint már láttuk – az angolban a *solidarity* szó lassan és nehezen meghonosodott átvétel a franciából, másrészt – mint már utaltunk rá – a *solidarity of (the) peoples* kifejezés is minden bizonnyal a franciából való átvétel az angolban,²⁶ mely – annak ellenére, hogy mindaddig nem sikerült *közvetlenül a beszédeiből* idéznem – mégis, mint látni fogjuk, szorosan kötődik Kossuth nevéhez.

A francia nyelvben mindenesetre már a 18. század óta adatolt ‘solidarité’ szóval a mai értelméhez közel álló jelentésben Kossuth talán már 1849-ben találkozott. Olvashatta, de legalább tudomására hozhatták a párizsi *La Tribune des Peuples* hetilap szerkesztőinek levelét, melyben feltehetőleg a debreceni országgyűlés

²⁵ “Should the fate of Europe happen to be decided without England’s vote, England would be a European power no more. And should, in this crisis, reaction and despotism be the victors on the continent, it were not necessary to see the Cossacks watering their horses in the Thames in order that England should no more be great, glorious, and free. You are aware, I trust, that *there is a solidarity in freedom now-a-days*, because the struggle will not turn about particular points. The question will be, what principle shall rule over Europe – liberty or despotism?” [*Szerző nélkül*]: Authentic Life i. m. 116.; Headley, P. C.: Life of Louis Kossuth i. m. 393.

²⁶ A kifejezés francia változatában kötelező határozott névelő szó szerinti fordítása meglehetősen idegenszerű az angolban, esetleg ez is bántotta az angolszász füleket, illetve idővel elejtéséhez hozzájárult. Talán erre az idegenszerűsége céloz a *Moby-Dick* című nagyregény szerzője, Herman Melville, amikor az eredetileg 1856-ban megjelent *I and My Chimney* című elbeszélésében a fű rendszeres tavaszi megújulásáról azt írja, hogy olyan, mint a felkelése azoknak, akiket „ő a nép(ek)nek szólít”: „As for the grass, every spring it is like Kossuth’s rising of what he calls the peoples.” (*Herman Melville: The Happy Failure. Stories*. HarperCollins, New York 2009. 169.)

áprilisi Függetlenségi Nyilatkozat hírére Magyarország polgáraihoz ('Citoyens de la Hongrie!') szólnak, többek között így:

Mikor szláv rokonaink, igazságtalanul zokon véve azt a múltat, melynek a *solidarité*-jét ti nem tudjátok vállalni, az önkény utálatos zászlaja alá vonulására ragadtatták magukat avégett, hogy azt segítsék ellenetek, mi figyelmeztettük őket: sajnálatos hibát követnek el.²⁷

Maga a *solidarité des peuples* kifejezés azonban bizonyára már korábban meghonosodott a franciában: az eddigi legkorábbi előfordulását 1838-ból tudjuk idézni.²⁸ Számunkra még fontosabb lehet azonban az a tény, hogy a hírhedt francia szocialista Louis Blanc (1811–1882) egyik legismertebb, számtalan kiadást megért, először már 1841-ben napvilágot látott könyvében is szerepel a kifejezés, az 1815-ben alakult represszív Szent Szövetség kapcsán, történetesen éppen amikor a Kossuth amerikai körútján minduntalan felmerülő be nem avatkozás elvét teszi szóvá:

A be nem avatkozás elve, melyet az új rezsím legelső napjaitól kezdve elfogadtak a politika alapköveként, szorongató és egyáltalán nem engedékeny elv volt. Sándor cár jobban tette volna, ha a Szent Szövetségben kiindulási pontul a népek, illetve a királyok *solidarité*-ja mellett tör lándzsát.²⁹

Ugyanis Louis Blanc negyvennél több, Londonban menedéket szerzett, Franciaországból száműzött szocialista sorstársával együtt már 1851. szeptember 21-én aláírt egy Kossuthot üdvözlő szöveget, melyet azonban Londonban egy bizonyos Barthélémy úr csak 1851. október 31-én olvasott fel előtte. Ebben az aláírók lelkesen utalnak arra az indulatos kiáltványra, melyet Kossuth a marseille-i *Le Peuple* lapban tett közzé annak hallatán, hogy a francia hatóságok nem engedélyezték

²⁷ "Quand nos frères slaves, mus par un injuste ressentiment envers un passé dont vous ne pouvez pas accepter la *solidarité*, se laissèrent égarer au point de se ranger sous le drapeau détesté de la tyrannie pour l'aider à vous combattre, nous les avons avertis, nous avons déploré leur erreur." La Tribune des Peuples, 1849. április 22. (magát a levelet egy nappal előbb írták alá). Az 1849 márciusa és novembere között kisebb-nagyobb megszakításokkal megjelenő radikális lapot elsősorban a neves lengyel író-költő Adam Mickiewicz szerkesztette és nagyrészt saját maga is írta. Lásd *Adam Mickiewicz: La Tribune des Peuples*. Éd. Ladislas (= Władysław) Mickiewicz. Ernest Flammarion, Párizs–Krakkó 1907. 180. Köszönöm Gömöri Györgynek, hogy felhívta a figyelmemet erre a folyóíratra.

²⁸ [Szerző nélkül]: Compte rendu du Comité de l'Asile des petits enfants de Carouge. 4. Genf 1838. 140.

²⁹ "Le principe de non-intervention fut, dès les premiers jours du nouveau règne, adopté comme fondement de cette politique. C'était un principe étroit, peu généreux. L'empereur Alexandre avait été mieux inspiré lorsqu'il avait pris pour point de départ, dans le traité de la sainte-alliance, la *solidarité des peuples* et celle des rois." Louis Blanc: Révolution française. Histoire de dix ans, 1830–1840. II. J.-B. Tarride, Brüsszel 1845. 99. [Ez az egyetlen számomra hozzáférhető, 4. kiadás]. Lásd a 317. oldalon még: 'le problème de la solidarité humaine'.

Franciaországon keresztül utazását Angliába. A híradásból nem derül ki, hogy eredetileg franciául született-e a Kossuthnak címzett szöveg, de egyes franciás fordulatok (például ‘we felicitate you’, ‘I comprehend that...’) alapján ez mindenestre elképzelhető:

Üdvözljük az Ön Marseilles városához intézett levelét. Már csak azzal a gesztussal, hogy azonosult a *Vive la République* csatakiáltással, ön kinyilatkoztatta a népek közötti *solidarity* szentségét.

Kossuth válaszában megismétli a kifejezést:

Meggyőződésem, hogy Európa számára mostantól fogva az egyetlen járható út az általános választójogra épülő Köztársaság felé vezet, és hogy ez az út a népek közötti *solidarity* és a nemzeti függetlenség eszméjével van kiköveve.

Barthélémy úr viszontválaszában is alkalmazza:

A Szocializmust nem itt és most kell megvitatnunk, és tudomásul veszem azt is, hogy Ön nem tekinti küldetése részének a saját hazájában bevett elvek alkalmazását, mikor az egyetlen lehetséges megoldás, mint említette, az általános választójogra épülő Köztársaság, a népek közötti *solidarity* felkarolásával egyetemben.³⁰

A *The Times* ugyanebben az 1851. november 8-ai számában közli Kossuthnak egy Ludwig Kossuth aláírású, mintha szintén a francia száműzöttekhez szóló, Londonban november 6-án kelt levelét, melyben talán a távolságtartás céljából harmadik személyben fogalmaz:

Polgárok! Egy számkivetett áll Önök előtt, aki hálás a számkivetettek üdvözléséért. [...] A két nemzetet [vagyis a francia és magyar nemzetet – P. S.] egyesítő jelszavunk legyen a buzgó, lankadatlan fáradozás, mellyel a köztársaság eszméjét diadalra juttatjuk. [...] Ezt várja ma az elnyomott világ Franciaországtól. És ez a kívánsága annak a férfinak, aki még nem kapott elismerést, s aki – mintegy beigazolvva az

³⁰ “We felicitate you, above all, upon your letter to the city of Marseilles. In associating yourself with the great cry of *Vive la République* you have by that single act proclaimed *the solidarity of peoples*.”
 “I am convinced that there is nothing possible henceforth in Europe but the Republic based on universal suffrage, with the principle of *the solidarity of peoples* and the independence of nations.”
 “The present is neither the time nor place to discuss Socialism, and I comprehend that your mission may not be to apply the principles of your own country, where all that is practicable is, as you have said, the republic based on universal suffrage, with *the solidarity of peoples*.” Mindhárom idézetet lásd *The Times*, 1851. november 8. 8. (Először a Kossuth-barát *Daily News*-ban, két nappal előbb).

Önök vélhető aggodalmát – hajlamos volt elhatárolódnai a Marseilles népéhez intézett nyilatkozattól, ám aki mindennek ellenére hű maradt volna az általa egykor kimutatott érzelmekhez, a *nemzetek* [! – P. S.] *közötti solidarity* nagy eszméjéhez.³¹

Amikor a keményen republikánus marseille-i szövegének híre eljutott Londonba, még a Kossuth-barát sajtó is megütközött rajta. A Kossuth-ellenes *The Times* pedig 1851. novemberi-decemberi vezércikkeiben többször is kommentálja a számára megbotránkoztató kifejezést, mindig idézőjelek között:

A magunk érzülete túlságosan angolos, stílusunk viszont túlságosan szókimondó ahhoz, semminthogy elfogadtatni tudnánk az idiomatikus szófordulattal a „*népek közötti solidarity-nak*” titulált eszmét.³²

[a „francia szocialisták” *fentebb idézett szövege* – P. S.] kiemelten gratulál Kossuthnak a marseilles-i demokratákhoz intézett leveléhez, melyben állítólag magáévá tette a „*népek közötti solidarity*” hívószót. [...] Ezzel talán rá is térhetünk azokra a szerzőkre, akik [...] más alkalmakkor olyan nézeteket tulajdonítottak Kossuthnak, melyeket ő őszintébb pillanataiban manapság megtagad, például mikor összeborul Louis Blanc-nal, hogy aztán újra elszajkózza a „*népek közötti solidarity*” zagyva csatakiáltását [...], mindig készen állva arra, hogy kórusban énekelje a refrént, amennyiben ez kell a tömegnek [...] Nem feltételezünk ebben az országban – Cobden úr kivételével – senkiről olyan képtelenséget, hogy a be nem avatkozás és a „*népek közötti solidarity*” jelentése közé egyenlőségjelet tenne [...]³³

A „*népek közötti solidarity*” kifejezés némileg homályos értelműnek tűnhet mindenki számára francia szocialistákon kívül, azonban a mondat [azaz, a Kossuth

³¹ “Citizens, – The exile replies with gratitude to the greeting of exiles. [...] The password which should unite both nations [azaz a francia és a magyar nemzetet – P. S.] must be ardent and constant endeavours to produce the triumph of the republic [...] This is what the oppressed world expects of France – this is the wish of him who has not yet met with homage, tending, as you seemed to fear, to detach him from what he declared to the Marseilles people, but who would not the less have remained faithful to the sentiments he once expressed, and to the great idea of the solidarity of nations [! – P. S.]” Uo. 5.

³² “Our sentiments are too English, and our style too plain-spoken, for us to find acceptance with what is idiomatically termed *the solidarity of the peoples*.” *The Times*, 1851. november 5. 4.

³³ “it especially congratulates Kossuth on his letter to the democrats of Marseilles, in which he is represented to have adopted the shibboleth of *the solidarity of peoples*” [...] We might now turn around with some effect upon the writers who have [...] imput[ed] to Kossuth at another time opinions he himself disowns in his more candid moments, when he fraternizes with Louis Blanc, and re-echoes the nonsensical cry of *solidarity of peoples* [...], ready to make chorus in any strain that pleases the multitude [...] [W]e do not suppose that any person in this country, except Mr Cobden, is so absurd as to imagine that non-intervention and *the solidarity of the peoples* mean the same thing [...]” *The Times*, 1851. november 10. 4.

fentebbi válaszából idézett mondat – P. S.] szellemisége semmi kétséget nem hagy maga felől.³⁴

A mi meglátásunk szerint az új iskola alapelvei két, egymásnak ellentmondó, divatos jelszóban sűrűsödnek össze. Ez a kanonikus szófordulat-páros, az „abszolút függetlenség” és a „*népek közötti solidarity*” kettőssége azt jelenti, hogy soha, egyetlenegy nemzet sem avatkozhat bele egy másik nemzet ügyeibe, másfelől pedig hogy minden népnek jogában áll minden más nép dolgaiba beavatkozni.³⁵

Úgy látszik, Kossuth visszhangozta a francia száműzöttek által használt kifejezést, amelyet „*nemzetek közötti solidarity*” változatban is alkalmazott, azonban – eddigi kutatásaim szerint – ezeket mindössze egyszer-egyszer használta. Mégis mintha a kifejezés dióhéjban kifejezte volna az angol konzervatívok ellenszenvét a Kossuth képviselte, radikálisnak tartott állásponttal szemben.

Kossuth és a *solidarity, solidarity of (the) peoples* sorsa Amerikában

Később pedig, amerikai turnéja folyamán a kifejezést – elsősorban ellenfelei – egyre szorosabban Kossuth nevéhez kötötték. Több mint 600 nyilvános amerikai beszédének tüzetes elemzése ebből a szempontból még várat magára, de egy-két jellemző idézet máris megemlíthető.

A rendkívül termékeny hitszónok, író és publicista Orestes Augustus Brownson (1803–1876) a nevét viselő, negyedévente megjelenő folyóiratban 1855 áprilisában kétszer is Kossuthról idézi a kifejezést:

Van igazság a „testvériség” jakobinus gondolatában, mint ahogy a „*népek közötti solidarity*” kossuth-i elképzelésében is.³⁶

Ittjártakor Kossuth sokat emlegette a „*népek közötti solidarity*” gondolatát, melyből azt vezette le, hogy minden ország minden népének államformától függetlenül joga van bármely adott, a saját jogaiért küzdő más nép segítségére sietni.³⁷

³⁴ “*The solidarity of peoples* may be a phrase of some obscurity to any but a French socialist, but the spirit of the sentence [azaz, a Kossuth fentebbi válaszából idézett mondat – P. S.] is beyond the scope of mistake.” *The Times*, 1851. november 11. 4.

³⁵ „We find the principles of the new school compressed into two catchwords exactly contradicting each other – absolute independence and *solidarity of peoples*. These canonical phrases mean, that no nation is ever to interfere with another nation, and that every people has a right to the intervention of every other people.” *The Times*, 1851. december 9. 4.

³⁶ “There is truth in the Jacobinical doctrine of ‘fraternity,’ and in Kossuth’s doctrine of ‘*the solidarity of peoples*.’” *Brownson’s Quarterly Review*, 1855. április. 195.

³⁷ „Kossuth, when he was here, had much to say of ‘*the solidarity of peoples*’, from which he concluded the right of people in every country, irrespective of the government, to run to the assistance of any particular people struggling for its rights.” Uo. 206.

Majd egyik, 1866-ban napvilágot látott nagy horderejű könyvében a következő olvasható:

Fajunk solidarity-je, ami minden emberi létezés alapfeltétele – mint láttuk – egyben a társadalom alapját is jelenti [...] Területi megosztottságról, határok körülírásáról beszélhetünk egyes társadalmak, államok vagy nemzetek vonatkozásában, azonban mivel a faj egységes és annak minden tagja osztozik az Úr lelki közösségében, ezáltal, valamint a többiekkel fennálló közösségben való osztozás okán ezek az egyes államok vagy nemzetek sosem igazán függetlenek egymástól, hiszen összeköti őket a „*faji solidarity*”, ennél fogva pedig valóban létezik nemcsak az egyének, hanem a „*nemzetek közötti solidarity*” is. Ez a mélyebb igazságtartalma *Kossuth híres nyilatkozatának, mellyel a „népek közötti solidarity-t”* hirdette meg.³⁸

Közben – 1860-ban – megjelent a „vermonti polihisztor”, George Perkins Marsh (1801–1882) több kiadást megért, már fentebb említett kötete (lásd a 21. jegyzetet) az angol nyelvről. Az állítólag rendkívül energikus, vagy húsz nyelvet beszélő Marsh, akit sokan az első amerikai környezetvédőnek is tartanak, azért is érdekes alak számunkra, mert diplomataként ő volt az, aki 1850. február 23-a körül konstantinápolyi állomására érkezvén John M. Clayton, az amerikai Secretary of State (külgügyminiszter) nevében magával hozta az Egyesült Államok meghívóját az akkor még Vidinben tartózkodó Kossuthéknak, hogy költözzenek Amerikába. Noha a későbbiekben elsősorban a követség John P. Brown nevű dragománja közvetítette a Portával Kossuthék ügyében, Marsh személyesen ismerhette Kossuthot – s meg is lehetett a véleménye róla, hiszen keserű szavakkal nyilatkozott például arról, hogy Kossuth „igen illemtelenül egy szóval sem köszönte meg a Követségnek az ő és társai érdekében tett lankadatlan erőfeszítéseinket, még azt a saját, valamint a titkárim szűk pénzén vásárolt kenyeret sem, amit századmagával itt elfogyasztott.”³⁹

³⁸ “*The solidarity of the race*, which is the condition of all human life, founds, as we have seen, society. [...] Territorial divisions or circumscriptions found particular societies, states, or nations: yet as the race is one, and all its members live by communion with God, through it and by communion with another, these particular states or nations are never actually independent of each other, but bound together by *the solidarity of the race*, so that there is real *solidarity of nations* as well as of individuals – the truth underlying *Kossuth’s famous declaration of ‘the solidarity of peoples.’*” *Orestes Augustus Brownson: The American Republic: Its Constitution, Tendencies, and Destiny*. P. O’Shea, New York 1866. 352.

³⁹ “[Kossuth] never [...] had the decency to utter a word of thankfulness for the unceasing exertions of every member of this Legation on behalf of himself and his associates, or even for the bread which hundreds of them have eaten at the cost of the ill furnished pockets of myself and my secretaries.” Marsh levele Solomon Foothoz, 1851. április 26. Idézi: *David Lowenthal: George Perkins Marsh*. Columbia University Press, New York 1958. 128., majd tőle *John H. Komlos: Louis Kossuth in America 1851–1852*. East European Institute, Buffalo, NY 1973. 49.

Nem meglepő tehát, ha a nyelvvédőként is jól ismert Marsh e könyvében egyebek között a Kossuthnak tulajdonított kifejezés ellen is felfortyan:

Egy New York-i napilap egyik múlt havi számának közétett kis töredékében bukantam a következő (szinte kivétel nélkül angol folyóiratokban megjelent cikkekben szereplő) szavakra és kifejezésekre. Szerintem ezek közül egynek sem lelhető fel magyarázata egyetlen, teljességre törekvő angol értelmező szótárban sem: [...], valamint *Kossuth szófördulata, a „népek közötti solidarity”*. E kifejezések között nem egy olyan, mely aligha formálhat jogot arra, hogy angol szónak tekintsük.⁴⁰

Ebben a kötetben található az az idézet is, melyet – mint már láttuk fentebb – az OED is idéz: ott Marsh óvatosan megjegyzi, hogy amennyiben a *solidarity* szó még nem lenne része az angol nyelvnek, rövidesen azzá lesz. Ám hatalmas könyvének vége felé egy, az OED-től nem idézett passzusban már egészen természetesen, annak eredetére egyáltalán nem reflektálva használja a szót:

[A napjaink] embere, aki magányos egyénként egyre kevésbé helyhez kötött, tömegben társaságkedvelővé válik, a társas létre irányuló elemei aktívabbá válnak, illetve *az egyes nemzetek között, sőt az egész emberi faj viszonylatában fennálló solidarity és lényegi összetartozás* eszméje egyre inkább általános tudati jelenséggé válik [...].⁴¹

Összegzés

Összefoglalva az eddig mondottakat megállapíthatjuk, hogy noha nem Kossuth volt a legelső az angol nyelvterületen, aki használta volna a *solidarity* szót, mégis 1851. októberében–novemberében, hatalmas tömegek előtt tartott, a sajtóban egyidejűleg közzétett beszédeivel – melyekben a szó francia származását mintha sem ő, sem a hallgatósága nem vette volna észre – lényegesen hozzájárult a szónak az angol nyelvben való meghonosításához. Ezt a tényt az angol történeti lexikográfia eddig nem vette kellőképp figyelembe.⁴² Ami pedig a *solidarity of*

⁴⁰ “In a small fragment of a New York daily paper, published within a month, I find these words and phrases, (nearly half of them in extracts from English journals,) not one of which I believe any general English dictionary explains: [...]; and *Kossuth’s phrase, the solidarity of the peoples*. Some of these expressions have little claim to be considered English.” *Marsh, G. P.: Lectures on the English Language* i. m. 279–280. (lásd 21. jegyz.)

⁴¹ “Men, though individually less stationary, less attached to locality, are becoming more gregarious in the mass; the social element is more active, the notion of *the solidarity and essential unity of particular nations, if not of the race*, is more a matter of general consciousness.” Uo. 680.

⁴² E dolgozat angol változatára reagálva az OED néhai főszerkesztője, John Simpson elismerte, hogy a szótárban az egész *solidarity* szócikk felülvizsgálatra szorul (e-mail üzenete kelt 2018. május 5-én). A 10. és 11. jegyzetben említett tévedéseket pedig az OED2 online változatában azonnal helyesbítettette.

(*the*) *peoples* kifejezést illeti, ez is minden bizonnyal a francia nyelvből való átvétel az angolban, azonban már első angliai látogatásakor szorosán Kossuth nevéhez kötötték – nem teljesen jogtalanul –, majd amerikai körútja folyamán többek számára egészen összeforrt a nevével.

Tudjuk, hogy noha Kossuth 1851–1852-es angolszász körútja révén mindenképpen a kor legismertebb és sokak által ünnepezt magyarjává vált, gyakorlati szinten – azaz mind politikailag, mind anyagilag – ez az út kudarcba fulladt. Mindazonáltal Kossuth szerepe a *solidarity* szó, s különösen a *solidarity of (the) peoples* kifejezés angol nyelvterületen történő elterjedésében-terjesztésében mind-egyik nem eléggé méltányolt sikereként könyvelhető el. Az angol nyelv révén pedig a szó és a kifejezés a 20. század folyamán az egész világ tulajdonává vált, s napjainkban a szolidaritás s különösen a népek közötti szolidaritás elve egyre nélkülözhetetlenebb fogalom lett. Megkockáztathatjuk, hogy ez nem kis mértékben a nagy magyar hazafi angol nyelvű fellépéseinek is köszönhető.

LAJOS KOSSUTH AND “SOLIDARITY”

by Peter Sherwood

SUMMARY

After the defeat of the 1848–1849 Revolution and War of Independence, Kossuth went on a speaking tour of England and the USA in 1851–1852 to raise money and obtain the support of the English-speaking peoples for continuing the fight for Hungarian independence. As we know, while these efforts ultimately proved unsuccessful, the many hundreds of speeches Kossuth made in English amazed his audiences of sometimes hundreds of thousands on both sides of the Atlantic, and certainly made him the most famous Hungarian of the nineteenth century. What is less well known is that, though not the very first to use the word “solidarity” and the phrase “solidarity of peoples”, which are borrowed from the French, Kossuth contributed significantly to establishing them in their current usage in the English language, whence they have spread worldwide. It is the purpose of this paper to make the case for this claim through a study of Kossuth’s speeches in England in October and November 1851, as well as a selection of other relevant materials.